

UGRAI JÁNOS

Funkcióváltás és funkcióváltozás a Sárospataki Református Kollégiumban a XVIII–XIX. század fordulóján

(A gazdasági funkció példája)

A MODERN OKTATÁSI RENDSZEREK elméletének alaptörvénye, hogy az oktatás az egyes iskola, és a nagy, sokféle iskolatípust és képzési formát átfogó oktatási rendszer szintjén egyaránt számos funkciót lát el egyidejűleg. A többnyire egymást kiegészítő, ám esetenként egymást keresztező és együtt diszfunkcionális jelenségekhez vezető feladatok–elvárások kikerülhetetlen részei az iskolázásnak. Az iskolában folyó tanítás–tanulás ugyanis egyszerre szolgál különböző személyes és közösségi (társadalmi) célokat.

Az oktatás első számú funkciója a *kulturális reprodukció biztosítása*: az újabb generációk felvértezése a meglévő társadalmi tudással és értékekkel. Ehhez szorosan kapcsolódik a tágabb értelemben vett *szocializáció*, a viselkedési minták és szabályok elsajátíttatása. Ezt az egyén oldaláról a személyes képességek – közkeletű kifejezéssel: kompetenciák – biztosítása, azaz a *perszonalizáció* teszi teljessé. Negyedik fontos funkcióként hangsúlyozzuk az iskolázásnak a *társadalmi struktúra jövőjében* játszott szerepét: egy erősen elitjellegű oktatási rendszer kiválóan alkalmas a meglévő társadalmi különbségek konzerválására, míg ezzel ellentétben – igaz, korlátozottabb mértékben – a rétegszerkezet alapos átalakulását is el lehet érni az oktatási rendszer ennek megfelelő irányításával.

A társadalmi rend fenntartásával együtt jár a *politikai rendszer legitimációja*, amelyben szintén kulcsszerepet szokás biztosítani az iskolázásnak. Az iskola ugyanakkor a *sokféle (társadalmi, gazdasági, kulturális, tudományos, politikai stb.) változás* letéteményese is lehet, ha a technológiai és szemléletbeli innovációra rugalmasan reagál. Természetesen ennek az ellenkezője is igaz: amennyiben egy iskola, vagy iskolarendszer a társadalommal szembeni bezárkózás, a tradicionális elkülönülés logikáját követi, az újdonságok elterje-

désének gátjává válik. Mivel az iskolázás pénzbe kerül, s az oktatás minőségén a jövő munkaerő-kínálatának felkészültsége múlik, nem feledkezhetünk meg az *oktatás gazdasági funkciójáról* sem. Ugyancsak fontos tényező a *szolgáltató funkció*: az iskola leírható a különböző érdekek, érdekcsoport-igények kielégítéseként is, amelybe az elsődleges feladatokon (a tanításon, oktatáson, képzésen) túli, szerencsés és kevésbé helyénvaló tevékenységek is beletartoznak.¹

Talán nem bizonyul anakronisztikus vállalkozásnak, ha egy tanintézet bő kétszáz évvel ezelőtti működését vesszük szemügyre a modern funkcionális megközelítés segítségével. A Sárospataki Református Kollégium történetének mintegy négy évtizedes szakaszát, az 1793–1830 közötti éveket elemezzük ebből az aspektusból. Korábbi kutatásaink eredményeként több helyen is bemutattuk azokat a messzire ható változásokat, amelyek a Bodrog partján végbementek ebben az időszakban. Ezeket az eltökélt, következetesen végigvitt reformokat és a mintegy önkéntelenül, esetenként a kollégiumi – egyházi eljárók szándékaitól független, vagy egyenesen azokkal ellentétes fejleményeket döntően az irányítási–szervezeti viszonyok sajátosságaival, és az abból adódó felemás finanszírozási megoldásokkal magyaráztuk.²

Ennek jegyében — a Pápai Református Kollégium alapításának évfordulója alkalmából — ezúttal arra teszünk kísérletet, hogy a fenti változások közül kiemeljük a *gazdasági funkcióhoz* kötődőeket, s ezek jellemzőit újabb források bevonásával megvizsgáljuk. Ezt követően áttekintjük a gazdasági változásokból következő és az azoktól független *újdonosságokat* — amelyeket a funkcionális megközelítés alkotta csoportokba sorolunk. Így dolgozatunkkal kettős célt tűzünk ki. Egyrészt fel kívánjuk hívni a figyelmet a korabeli oktatás — a tudomány által eddig kissé elhanyagolt — finanszírozási kérdéseinek jelentőségére. Másrészt a funkciók elkülönítésével illusztrálni szeretnénk, hogy az iskolázás milyen, azóta is meglévő, illetve a maihoz képest hangsúlyosabb vagy kevésbé lényeges feladatokkal szembesült kétszáz évvel ezelőtt. S reményeink szerint a pataki változások elemeinek újszerű csoportosítása néhány, máig is erősen ható toposz tompítására, árnyaltabb értékelésére is alkalmas lesz.

¹ HALÁSZ Gábor: Az oktatási rendszer. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001. 15–43.

² A kérdésről legrészletesebben 2005-ben megvédett és önálló kötetben is megjelent PhD-disszertációnk szól. UGRAI János: Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése 1793 és 1830 között. Bp., 2007. (A továbbiakban: UGRAI 2007.)

1. A gazdasági funkció jelentősége

A sárospataki kollégium életében kétszáz évvel ezelőtt bekövetkezett változások jelentős része közvetlenül összefüggésbe hozhatók a fenntartói viszonyok sajátosságaival és az abból eredő gazdasági következményekkel. A pataki kollégium nem rendelkezett stabil, jól körülírható patrónussal. Ekkoriban már sem egyszemélyi főúri, sem homogén intézményi (pl. városi, egyházközségi, egyházkerületi stb.) pártfogója nem volt.³ Ráadásul protestáns intézményről lévén szó, természetesen semmilyen állami–királyi támogatásban sem részesült. Ennek megfelelően a kollégium önfenntartásra kényszerült berendezkedni.

A nagyfokú mozgásteret, ugyanakkor örökös bizonytalanságot, kiszolgáltatottságot jelentő szituációban az iskola bevételeinek, gazdálkodásának diverzifikálására kényszerült. Elsődleges feladatán, az oktatáson messze túlmutató gazdasági szerepet töltött be régiójában az iskola, amely könnyen tetten érhető nyomokat hagyott oktatási és kulturális feladatainak ellátásában is.

Adománygyűjtés, kiterjedt birtokgazdálkodás (beleértve a szőlő- és borkészítést, egy ideig a gabonatermesztést és az összetett, kerttel, kőbányákkal, malmokkal, szekerekkel, kocsmákkal, mészárszékekkel stb. felszerelt majorsági gazdálkodást), hitelezői tevékenység, tanulói és szülői befizetések, hozzájárulások precíz begyűjtése, a kollégiumi nyomda és az énekkar külső megrendeléseinek teljesítése képezték az intézmény jövedelemforrásait.⁴

A kollégium előjárói minden — esetenként ma már képtelennek tűnő, mindössze néhány krajcárral kecsegtető — eszközt megragadtak arra, hogy bevételeiket növeljék. A legfőbb kiadások biztosítása ugyanis évről–évre, sőt bizonyos időszakokban hónapról–hónapra súlyos gondot okozott. S még az állandó erőfeszítések dacára sem sikerült mindig a legszükségesebbeket sem előteremteni. A debreceni kollégiumhoz képest rosszul fizetett professzorokkal szemben rendre adósságot halmozott fel a pataki iskola.⁵ Az évekig húzódó nagyberuházások (főként a maig impozáns kollégiumi épületegyüt-

³ A XVII. század közepéig a Perényiek, majd a Rákócziak révén bőkezű főúri támogatója volt az iskolának. Az intézményi patrónus hiánya különösen szembeszökő, ha a felvidéki evangélikus városok polgárságának iskoláival (pl. Késmárk, Lőcse, Eperjes), vagy a reformátusok részéről Debrecennel vetjük össze.

⁴ A kollégium gazdálkodásáról: HÖRCSIK Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete, 1800–1919. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sárospatak, 1996. (A továbbiakban: HÖRCSIK 1996.)

⁵ UGRAI János: Kiváltságosok és kiszolgáltatottak. Fizetési és megélhetési viszonyok az oktatásban kétszáz évvel ezelőtt = Iskolakultúra XIV (2004), 156–165.

tesnek három évtizedig tartó kivitelezése, de egy-egy tanszék létesítése, vagy a nyomda újraindítása is) olyan súlyosan megterhelték az intézményt, hogy a meglévő épületek állagának megóvására, egy-egy új tantárgy (pl. a német nyelv vagy a pedagógia) folyamatos tanítására már nem jutott elegendő pénz és energia. Zsúfolt, fűtetlen, rosszul megvilágított, kéményeik, s düledező falaik miatt testi épségre veszélyes tantermek és lakószobák álltak a diákok és a tanárok rendelkezésére.⁶

A sárospataki viszonyok nem kivételesek a korszakban. A népoktatás egészét siralmas állapotban találták az 1770–80-as évek vizitációi.⁷ Ehhez hasonlóan mindennapos gondok nehezítették felsőbb szinteken is az oktatást, s annak nagyobb tömegekre való kiterjesztését.⁸ Felekezeti hovatartozástól függetlenül minden egyház szinte minden iskolájának működését akár rövidebb távon is meghatározta a település és a közvetlen régió híveinek iskoláztatáshoz való viszonya és önzetlensége. A kiemelt, államilag fenntartott vagy támogatott katolikus fő- és középiskolák; valamint az egyes egyházkerületek számára fontos nagyobb protestáns kollégiumok szűk körén kívül a legtöbb intézet közeljövője is bizonytalan volt. Ez az iskolák majd' mindegyikére kiterjedő körülmény fokozta az oktatási rendszer — felekezeti különbségekből és az egységes állami irányítás hiányából adódó — szétforgácsoltságát, rossz értelemben vett sokszínűségét.⁹

A gazdasági–anyagi kérdések nagy szerepét korábban is felismerték az iskola- és neveléstörténészek. A pataki kollégium historikusai is rendre foglalkoztak a legációk múltjával, a professzori fizetések kérdéseivel vagy a kollégium életéhez szorosan hozzátartozó gazdálkodás problémáival.¹⁰ Elvileg ugyanígy feltárhatóak a többi hasonló intézmény gazdasági erőfeszítései

⁶ UGRAI János: Egészségügyi viszonyok a Sárospataki Református Kollégiumban a 18–19. század fordulóján = Egyháztörténeti Szemle 3 (2002), 53–65.

⁷ A falusi kisiskolák XVIII. század végi állapotáról fontos adalékok például: MÓRA Magda: Fejér megye katolikus népiskolái a felügyeleti látogatások tükrében (1790–1825) = Magyar Pedagógia 83 (1983), 405–416.; TÓTH Lajos: Békés megye iskolái az 1770/72. évi összeírás tükrében = Magyar Pedagógia 79 (1979), 53–66.; TÓTHNÉ DR. POLÓNYI Nóra: A magyarországi népiskolai oktatás statisztikai forrásai (1777–1848) = Statisztikai Szemle 23 (1971), 296–301. Átfogóan: KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996. (A továbbiakban: KOSÁRY 1996.) 450–455.

⁸ HAJDÚ Lajos: A közép- és felsőfokú iskolák ellenőrzése Magyarországon a felvilágosult abszolutizmus időszakában (1776–1790) = Levéltári Közlemények 57 (1986), 3–56.

⁹ KOSÁRY 1996. 450–492.

¹⁰ Például: ELLEND József: József: A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt = Századok 48 (1914) (A továbbiakban: ELLEND 1914.), 597–612., 697–714.; SZABÓ Andor: A legáció története = Sárospataki Ifjúsági Közlöny XXXIII (1916/17) (A továbbiakban: SZABÓ, 1917/18.) 40–44., 61–64., 100–103., 14–152.; XXXIV (1917/18), 6–9., 37–40., 85–88.

is.¹¹ Azonban az adott oktatási intézmények átfogó gazdaságtörténetét többnyire még nem írták meg, a teljességre törekvő rekonstrukció nem készült el. Ez alól öröndetes kivételnek számít a sárospataki kollégium történetének XIX. századi szakasza¹², illetve a debreceni kollégium története. Sőt, Debrecenre vonatkozóan nem kizárólag a gazdaságtörténeti tények szintézisszerű összegyűjtésével és elemzésével rendelkezünk, hanem Rácz Istvánnak köszönhetően elkészült a debreceni anyaiskola múltjának gazdasági aspektusból történő bemutatása is.¹³ Ez a kiváló feldolgozás egyértelműen bizonyítja, hogy a sárospatakihoz hasonló összetett tanintézetek életében különösen jelentős a gazdasági funkció – s egyúttal azt, hogy a gazdaságtörténeti megközelítés adekvát az iskola- vagy neveléstörténet-írásban is.

2. A gazdasági funkció változása I. Csökkenő jelentőségű bevételi források

A sárospataki kollégium működése hagyományosan a birtokgazdálkodásra és az adományokra épült. Ez a két pillér játszotta a főszerepet a XVIII. század utolsó harmadáig az intézmény fenntartásában. A pataki iskola főként szőlőbirtokokat kezelt. Húsz kisebb-nagyobb földdarab szolgálta a szőlőtermelést Sárospatakon és a település közvetlen közelében. Ehhez két kocsmá kapcsolódott, az egyik a kollégium épületében, a másik a viszonylag közeli településen, Erdőbényén. De réttel, mészárszékkel, kőbányával és malommal is rendelkezett az iskola, s esetenként egyéb tevékenységeket is folytatott (pl. fuvarozás, üres hordók bérbeadása).¹⁴

Bár korszakunkban még gyarapodott is a szőlőbirtok-állomány, a XIX. század legelejétől egyértelműen észlelhető a borgazdálkodás, s különösen a bortermelés hanyatlása. A század legelején még több mint 2000 Rft-os nyereséget produkáló ágazat 1815-ben, a „súlyos lealjasodást” megállapító bizottsági vizsgálat évében már 404 forintos ráfizetéssel sújtotta az intézményt.¹⁵

¹¹ Itt csak utalunk például Barcsa János (Debrecen), illetve Kis Ernő vagy Tóth Endre (Pápa) munkáinak vonatkozó részeire. Különösen értékesek ebből a szempontból a millenniumi iskola-történeti monográfiák és tanulmányok: a XIX. század legvégén az ország összes középiskolájának kötelezően el kellett készítenie saját múltjának feldolgozását. Ezek a művek általában igen gazdagok oktatás-gazdaságtörténeti adatokban.

¹² HÖRCSIK 1996.

¹³ RÁ CZ István: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai. Debreceni Református Kollégium. Debrecen, 1995.

¹⁴ Oeconomica Collegii Administratio. 1722–1832. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Kézirattára 1176. (A továbbiakban: O.C.A.) 44.; HÖRCSIK 1996. 52–58.

¹⁵ O.C.A. 64.; HÖRCSIK 1996. 52–66.

Bár ezt követően még komoly erőfeszítéseket tett a kollégium a szőlőtermelés megmentésére (egy alkalommal még egy 5000 Rft-os beruházást sem sajnáltak rá), az általános hegyaljai válság idején megállíthatatlannak bizonyult a jövedelmezőség romlása. Ennek megfelelően megkezdődött a közvetlen művelés felváltása a birtokok fokozatos bérbeadásával.¹⁶

Hasonló folyamat figyelhető meg a borgazdálkodás esetében is. A megtermelt és adományozás révén gyűlt borok egy részét a professzoroknak utalták ki természetbeni fizetésük egyik elemeként. A többi pedig nagyobb tételben, illetve a két kocsmában értékesítette az intézmény.¹⁷ Ám az üzletmenet biztosításához — az adakozási hajlandóság, valamint a terméseredmények kiszámíthatatlansága miatt — gyakran saját pénzen vett borral kényszerült kiegészíteni a készletet a kollégium. Az italmérés jövedelmezősége ezzel együtt jelentős volt. 1815-ben az összbevételek közel harmadát, 15 ezer forintos bevételt biztosított az iskola számára. Ám a következő évtizedben — nem függetlenül a bortermelés visszaesésétől — az összbevételből való részesedése 15-20%-ra csökkent.¹⁸ A kollégiumi kocsmák üzemeltetését az 1820-as évek végén — szintén fokozatosan, előbb csak a pálinkamérésre korlátozódóan — ugyancsak bérbe adták.¹⁹

A kollégiumi gazdálkodáshoz más, az előzőeknél jóval kisebb jelentőségű egységek is tartoztak. Ezek közül a mézárszéket, illetve a Patak határában található, egy ideig a kollégium kezelésében lévő kőbányát érdemes kiemelni. Ezeket általában ugyancsak közvetve működtette az intézmény.²⁰

Az adományok, patrónusi alapítványok jelentősége a sárospataki kollégium életében nem csökkent korszakunkban. Valódi fenntartóként viselkedő mecénás, illetve intézmény hiányában a különböző rendű és rangú támogatók bármilyen nagyságú segítségét sem nélkülözhetette a kollégium. Az ala-

¹⁶ O.C.A. 64.

¹⁷ Nagy mennyiségű bor eladására is tudunk példát: 1808-ban Constantin Gábor görög kereskedő 100 hordó bort vásárolt a kollégiumtól. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára (A továbbiakban: TIREKLT.) A. XXXIII. 12.837.; A. XXXIII. 12.864. A nagyobb volumenű kereskedelmet segítette, hogy Sárospatak a Tokaj-Bodrogkeresztúr-Sátoraljaújhely-Gönc-Kassa kereskedelmi vonal egyik fontos állomása volt, s a városi Bodrog-híd Ung, Máramaros és Bereg, a tokaji híd pedig a Tiszántúl, az Alföld és Erdély felé biztosított közeli átjárást. OROSZ István: Sárospataki városkép a 18. században és a 19. század első felében = Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára. Szerk. KOVÁCS Ágnes. KLTE Történelmi Intézet. Debrecen, 1999. 165-176.

¹⁸ HÖRCSIK 1996. 76-86.

¹⁹ O.C.A. 46.

²⁰ Igaz, a nagy kollégiumi építkezés idején nemcsak visszavette a bányát a bérlőtől a kollégium, hanem még egy másik közeli üzemet maga is bérbe vett. O.C.A. 71., 75.; TIREKLT. A. XL. 16.307.

pítványi és egyszeri, szervezetlen módon befolyó kisebb-nagyobb felajánlásokat szisztematikus levéltári kutatás során igyekeztünk korábban meghatározni.²¹ Ennek tanulságaként leszögezhető, hogy e kulcsfontosságú adományok a különböző években rendkívül ingadozó nagyságú jövedelmet képeztek.

Sokféle bizonytalansági tényező tette lehetetlenné a tervszerű gazdálkodást. Az adakozási hajlandóság változékonysága, az ínséges és bőséges esztendő váltakozása mellett a felajánlások jellegükben is komolyan különböztek egymástól: előfordult, hogy valaki perrel terhelt birtokcscskáját vagy mástól behajtandó földjét, esetleg elárusítandó ingóságait hagyta az iskolára, s ilyenkor a kollégium költségei akár ki is egyenlíthették a jövedelmét. A kiszámíthatatlanságra jellemző példa, hogy 1814-ben mindössze 1200 Rft bevételt könyvelhettek el végrendeleti és egyéb felajánlásokból, ami nyilván súlyos érvágást jelentett az iskola számára, mivel az előző évben még tizenegyszer több pénzhez jutottak ebből a forrásból.²² A rendkívüli kilengések egyébként sem a felajánlások nagyságát, sem jellegüket (például, hogy tartalmazott-e konkrét felhasználási célt, vagy külön alapítvány létesítését szolgálta-e) illetően nem sorolhatók egy egyértelmű trendbe, s hosszabb időegységeket alapul véve sem lehet a változások tendenciájáról beszélni.

Az adománygyűjtésnek voltak lényegesen szervezettebb formái is: a legációk és szupplikációk. A nagyobb ünnepekhez (Húsvét, Pünkösd, Karácsony), illetve az aratási és szüreti betakarításokhoz kötődő, az egyházkerület egészére kiterjedő gyűjtésnek hagyományosan nagy jelentősége volt. A kollégiumi deákok aktív közreműködésével folyó akció nemcsak az iskola számára jelentett állandó bevételt, hanem közben az iskola személyessé és szorossá tehette a hívekkel való kapcsolatát, miközben arra érdemes hallgatóit is megjutalmazhatta a jutalékkal járó feladat kiosztásával. Egyszerre szolgálta tehát a hívek lelkének gondozását, a kollégium tanulói utánpótlásának megszervezését, s a már a kollégiumban tanulók tanulmányi és szociális megfontolások alapján történő anyagi támogatását.²³ E funkciók mellett

²¹ A felajánlásokról készített összesítés, s annak elemzése: UGRAI 2007. 82–89., 215–221. A gyűjtőmunka során a korszakra vonatkozó összes levéltári dokumentumot igyekeztünk átvizsgálni. A munka jellegéből adódóan a végkövetkeztetéseket nem tudjuk levéltári jelzetekkel adatolni.

²² A pénzbeli adományok mellett gyakran előfordultak természetbeniek, ezeket nem forintosítottuk, hanem külön tüntettük fel. A példaként felhozott két esztendőre vonatkozó eredményt ez a körülmény nem torzította. UGRAI 2007. 215–217.

²³ SZABÓ, 1917/18, 6–9., 37–40., 85–88.; BENDA Kálmán: A kollégium története 1703-tól 1849-ig = A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., 1981. 92–94.; HÖRCSIK, 1996. 87–92.

a legációk, szupplikációk jövedelemforrásként sem voltak elhanyagolhatóak. Az ünnepi gyűjtések jelentőségét erősíti az a sokféle küzdelem, amelyet az előjárók a gyűjtések kapcsán megvívtak. Ezek közül kiemelkedő, hogy korszakunkban is bővítették a borsodi, abaúji, zempléni, szabolcsi területeken lévő kollégiumi magtár-, borospince- és fatároló-kapacitást, amivel leszorították a természetben gyűlt adományok szállítási költségét. Visszatérő erőfeszítéseket tapasztalhatunk a kiküldött legátusok, szupplikánsok ellenőrzésével, számviteli fegyelmeük megkövetelésével kapcsolatban is.²⁴ S a pápai kollégium XVIII. század végi újraindítása kapcsán különösen izgalmasak azok a törekvések, amelyekkel a pataki kollégium előjárói meg kívánták akadályozni minden egyes hozzájuk tartozó gyülekezet esetleges elpártolását egy másik intézményhez — igen ingerült és hosszú szócsatától sem riadtak vissza a Bodrog-partiak a pápaiakkal szemben, noha elvileg a tét mindössze néhány kis jövedelmű dunántúli gyülekezet hovatartozása volt.²⁵

A sok erőfeszítést okozó gyűjtések egyébként szintén tervezhetetlen nagyságú jövedelemmel jártak. A legációt az uralkodói tiltások már a XVIII. század végén meggyengítették.²⁶ A szüreti szupplikáció pedig már az 1810-es években is alig-alig kecsegtette a kollégiumot 1000 Rft-nál többel.²⁷ A 2500–3000 Rft körüli aratási bevételek pedig a következő évtizedben estek vissza a 2000 Rft alatti tartományba. Noha a szabadságharcig megtartották a szupplikáció intézményét, a folyamatos visszaszorulást nem tudták megakadályozni, s ezért a reformkor utolsó éveiben komolyan fontolgatták a megszüntetését is.²⁸

3. A gazdasági funkció változása II. Növekvő jelentőségű bevételi források

Az egyre hangsúlyosabb jövedelemforrások közül elsőként mindenképpen a pénzgazdálkodást kell kiemelnünk. Az adományokat egyre kevésbé

²⁴ TIREKLt. A. XL. 16.389.; A. XL. 16.460.; A. XL. 16.510.; A. XL. 16. 548.; A. XL. 16.553.; A. XL. 15.566.

²⁵ A küzdelemről: TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai református kollégium története. Budapest, 1981. 118–125. De nemcsak a pápai kollégiummal szemben lépett fel igen határozottan a pataki iskola előjárósága, hanem a losonci vagy a miskolci gimnáziummal is. Természetesen csak első ránézésre tűnhet úgy, hogy néhány gyülekezet néhány forintos adománya volt a tétje a küzdelemnek. Valójában az iskolák befolyási övezetének hosszabb távú sorsát féltették a felek.

²⁶ SZABÓ 1917/18, 85–88.

²⁷ Bár 1811-ben 2766 Rft-nyi adomány gyűlt össze, a következő két évben összesen sem sikerült 900 Rft-et előteremteni a szüreti gyűjtés során. ELLEND 1914. 597–607.

²⁸ HÖRCSIK 1996. 92.

költötték el a folyó kiadásokra a kollégium vezetői, sokkal inkább vagy külön alapot létesítettek az adományozó akarata szerint, vagy pedig az egyik, már meglévő alapítványt duzzasztották vele. Így olyan tőkealaphoz jutottak, amelyet részekre szabdalva törvényes, évi 6%-os kamatra kölcsönadhattak a jelentkezőknek. A hitelnyújtás a XIX. század második negyedére már a legfontosabb bevételi forrásává lett a kollégiumnak. 1801-ben még csak az összbevétel 14, 1814-ben 23, 1826-ban pedig már 48%-át biztosította ez a kereseti lehetőség.

A jövedelem számottevő növekedése mellett az üzletág tervezhetősége, kiszámíthatósága is igen fontos tényezőnek bizonyult. Ezáltal ugyanis az intézmény ha nem is teljes, de jelentős mértékben függetleníteni tudta magát környezetének természeti és társadalmi-kulturális feltételeitől, azaz a terméseredmények és az adakozási kedv változékonyságától.

Új bizonytalansági tényezőként jelent meg a visszafizetés esetleges elmaradása. A viszonylag nagy számban mutatkozó jelenség korlátozására korszakunkban folyamatosan vezettek be új szabályokat. Ez az intézményi gazdálkodás egészét a szakszerűsödés irányába mozdította, amiről az alábbiakban még részletesen szólnunk. Ezen kívül az általános válság éveit nyilvánvalóan nyomot hagytak az iskola hitelnyújtási gyakorlatán is. Ez a függetlenség tehát csak egy bizonyos pontig nyújtott védeltséget a kollégium számára. Ráadásul nemcsak tervezhetővé, hanem irányíthatóvá is vált a jövedelemszerzés, hisz az előjárók dönthettek a meglévő alapok csoportosításáról, egy-egy nagyobb beruházás ütemezéséről; illetve a kiadandó összegek kedvezményezettjei kapcsán üzleti partnerük személyéről is. Mindezek alapján a kollégium gazdasági értelemben is a Felső-Tisza-vidék protestáns lakosságának meghatározó tényezőjévé, centrumává vált.²⁹

Hagyományos, ám csak lassan növekvő jelentőségű bevételi forrásnak számított a tanulói (szülői) hozzájárulás. A kollégiumi oktatás nem volt ingyenes, tandíjmentességet csak a legrászorultabb tanulók kaptak. A szűken értelmezett tandíj hiába terjedt ki a tanulók széles körére, az ebből származó bevétel 1807-ben is csak az akkori kamatjövedelmek alig negyedét (1300 Rft körüli értékben) képezte — noha a század első éveiben még korántsem játszott akkora szerepet a kollégium pénzgazdálkodása, mint később.³⁰ Ám különösen az 1793-ban alapított jogi tanszék felfejlődése következtében, az országszerte gyorsan ismertté vált jogászprofesszor, Kövy Sándor működése

²⁹ HÖRCSIK, 1996. 45–48. Sőt, vizsgálódásaink tanulsága szerint a hitelnyújtás nem szorított kizárólag a protestáns kedvezményezettek körére — előfordult például az is, hogy katolikus pap vehette igénybe a kollégium szolgáltatását. TIREKLt. A.XXVII. 9935.

³⁰ TIREKLt. A. XXXII. 12.401.

nyomán az akadémiai tagozaton egyre nagyobb hangsúllyal számolhattak a közvetlen tandíj-jövedelemmel. A nontógátusok körében — ellentétben a classistákkal³¹ — nem osztották három tandíj-csoportba a különböző anyagi, társadalmi háttérrel rendelkező hallgatókat, hanem mindenkinek egységesen 9 Rft-os díjat kellett fizetnie.

A jogi képzésben résztvevők automatikus besorolása a legdrágább tandíjas kategóriába egyaránt utal a szakma presztízsére és a képzés keresettségére, mai szóval: piacképességére.³² Hogy a kollégium milyen nagy jelentőséget tulajdonított az itteni bevételeknek, azt megfelelően illusztrálja a professzorával, Kövy Sándorral való összetűzése: Kövyt ugyanis megvádolták az előjárók azzal, hogy rendszeresen fogad házában olyan tanítványokat, akik a kollégiumi törvények aláírásától tartózkodva valójában csak a professzornak fizetnek, az iskolai kötelezvényeknek nem tesznek eleget. Kövy felettébb önérzetes válaszában visszautasította a gyanúsítást, mondván, ő mindent megtesz a vonakodó hallgatók beiratkozása érdekében. De azzal, hogy hangsúlyozta, ő a legkevésbé sem felelős a jelenségért, lényegében elismerte annak létezését.³³

A jogi képzés megindulása és hirtelen népszerűvé válása nyomán különösen fontossá váló közvetlen tandíj-bevételek mellett további kötelezettségek is terhelték az igénybevevőket. Ezek közül a classisták számára kötelezően előírt magántanító fizetése okozta a legsúlyosabb gondot, hiszen így mindenkinek egy aranynyi (5 Rft 40 kr-nyi) további költséggel kellett számolnia minden évben. A közvetlenül a tanulók által finanszírozott magántanítói rendszer hiányában megbénult volna a gimnáziumi oktatás, hiszen a minden tanulócsoport (a mai osztály korabeli megfelelője) élére állított egyetlen diáktanító nyilvánvalóan képtelen lett volna egyedül megbirkózni a gyakran 100-150 fős létszámmal. Ezért kellett kisebb (6-30 fős) csoportokat alakítani, amelyeknek a korrepetációját a közvetlenül fizetett magántanítók végezhették el.

A tanítással szorosan összefüggő befizetéseken túl egyéb anyagi vonatkozású kötelezettségei is voltak a tanulóknak, hallgatóknak. Korszakunkban kissé növekedett a pénzbeli büntetések jelentősége (bár ezek összege nem

³¹ Ők társadalmi helyzetüktől függően eleinte 2, 4, 6; majd 3, 6, 9 Rft évi tandíjat fizettek.

³² Ennek megfelelően — szinte kizárólag Kövy életében — rendszeresen fogadott a kollégium távolról érkezett görögkeleti felekezetű hallgatókat is. UGRAI János: Iskola a „határokon”. A Sárospataki Református Kollégium idegen nemzetiségű és felekezetű diákjai 1777-1848 között = A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században. Szerk. Egry Gábor, Feitl István. Bp., 2005. (A továbbiakban: UGRAI 2005.) 23-26.

³³ TIREKLT. A. XXVI. 9704.

haladta meg az évi 120 Rft-ot), a törvények aláírásakor kötelezően fizetendő 1, az akadémiai szintre lépéskor pedig további 2 Rft, illetve a lelkeszi felszentelés alkalmából a könyvtár számára felajánlandó, 1807-től minimum 5 Rft-ban meghatározott összeg (vagy azzal azonos értékű könyvajándék) ugyancsak hozzájárult a kollégium működéséhez.³⁴ Az ifjak a természetrajzi-mechanikai szertár gyarapításából, valamint a kollégiumi énekhar működtetéséből is kivették a részüket.³⁵ A kórus tagjai egyébként a belépéskor kötelező ún. szimbolapénz lefizetése mellett az énekhar szervezeti szabályainak a megsértésekor büntetésből, a városi fellépések alkalmával keresett összeggel pedig jutalomból gazdagították társulatokat.³⁶

4. A gazdasági funkció változása III. Az irányítás szakszerűbbé válása

Amint a tanításban és az iskolai élet mindennapjaiban, a kollégiumi gazdálkodásban is elhagyhatatlan szerepük volt a diákoknak. Ez — hasonlóan az elegendő számú felnőtt tanár alkalmazásával kapcsolatos nehézségekhez — egyrészt anyagi okokra vezethető vissza. Másrészt pedig a protestáns iskolakollégiumok hagyományosan erős diákönkormányzati berendezkedésből következett.³⁷

Ennek megfelelően a legfőbb diáktisztviselő, az évente választott senior, illetve annak szintén évente választott helyettese, a contrascriba nemcsak közvetlen betekintést nyertek az intézmény pénzügyi-gazdasági ügyeibe, hanem az ügymenetre valódi, érdemi befolyással is bírtak. A senior közvetlenül felügyelte például a kollégiumi birtokokat, a kocsmát, az iskola élelmezési ügyeit, az adománygyűjtést és az alapítványi ügyeket, az 1806–1846 között létező, a kollégiumi építkezés biztosítására elkülönített kasszát, de például a senior folyósította a professzorok természetbeni és pénzbeli javadalmát is.³⁸ A senior általános helyetteseként — s többnyire utódjelöltjeként

³⁴ SZENTIMREY Mihály: Az esküdt deákok magyar könyvtára. Közművelődési könyvtár Sárospatakon a reformkorban = Magyar Könyvszemle 96 (1980) 1. sz. (A továbbiakban: SZENTIMREY 1980.) 15–32.

³⁵ ELLEND József: A sárospataki főiskola kétszázados physikai museuma = Magyar Paedagogia 9 (1899) 456–468.

³⁶ ORBÁN József: A sárospataki énekhar története. Sárospatak, 1882. (A továbbiakban: ORBÁN 1882.) 28–35.

³⁷ Erről részletesebben: SZABÓNÉ FEHÉR Erzsébet: A Sárospataki Kollégium diákönkormányzata a XIX. század első felében = Pedagógiai Szemle XV (1981), 12. 1155–1167.

³⁸ BENKE Kálmán: Széniori állás a sárospataki főiskolában = Sárospataki Ifjúsági Közlöny XLII (1927), 188–192.

– a contrascriba vezette a mészárszékben a húsmérést, s a könyvtári kiadásokat. A két diákvezetőn túl további fontos tisztségeket is a kollégium tanulói, hallgatói töltöttek be. Így valóban elmondható, hogy a deákok a gazdaságban való közreműködése létérdeke volt a kollégiumnak.³⁹

A deákok ilyen széles körű hatalma többféle problémát is okozott. A két diákvezér – s főleg a senior – esetében súlyos gonddal járt egyrészt az évenkénti rotációból következő ideiglenesség, a hosszabb távra tervezés lehetetlensége.⁴⁰ Az 1804. évi senior, Miskoczi Mihály tragikus esete világítja meg a legjobban a másik nehézséget, a kollégiumi hatáskörök sajátos átfedését. A mindenki által erkölcsösnek ismert Miskolczi az öngyilkosságba menekült, mert 750 Rft-nyi összeggel nem tudott elszámolni a következő év januárjában esedékes számadáskor. Mint utóbb kiderült, a kollégium két professzora vált és maradt törvénytelenül adósává a senior kezelte kasszának. A Tóthpápai Mihály és Barczafalvi Szabó Dávid tanárok távozásával végződő kivizsgálás ráirányította a figyelmet arra, hogy a senior és a professzorok kölcsönös függőségi viszonyt képesek egymással szemben kiépíteni, amely a kollégium és végső soron az érdekeltek kárára is válhat.⁴¹

A diákok tanuláson kívüli feladatokkal való megbízása egyéb hátrányokkal is járt. Az 1796. évi átfogó kollégiumi bizottsági vizsgálat megfontolta azt a gyakori panaszt, miszerint a kollégiumi tanulók tanulmányi előrehaladását gátolja a diákmunka; illetve a gazdálkodás minőségét is rontotta a szakképzett, állandó, s így felelősséggel is jobban felruházható személyzet hiánya. Ezt ugyan részben ellensúlyozták azok a nevelési szempontok, amelyek a diákok erkölcsi jellemformálásának és gyakorlatias tudással való felvértezésének eszközeként tekintettek a diákmunkára, valójában a pénzhiány miatt nem került sor a rendszer radikális átalakítására.⁴²

A változatlanság kényszerűségét támasztja alá, hogy ahol a legszükségesebbnek mutatkozott, s amint lehetett, bevezettek változtatásokat az előljárók. Az oktatás terén a felsőbb gimnáziumi csoportokban 1796-tól humaniorum professzor néven felnőtt tanárokat alkalmaztak. Az eleinte négyfős gimnáziumi „tantestület” nagy jelentőségű fejlemény a kollégium életében – a szakszerűbb oktatás és a diák-hatáskörök visszaszorulásának

³⁹ HÖRCSIK 1996. 29–30.

⁴⁰ Ennek kapcsán Nyíry István professzor fakadt ki 1808-ban ekképpen: „*Úgy tapasztalom, hogy senior urakat igen nehezen lehet valami oly előre való gazdálkodásra és költségekre venni, amelyekre a magok esztendei hivataljokban szükségek nincsen.*” TIREKLt. A. XXXIII. 12.923.

⁴¹ Az eset leírása: ELLEND József: Barczafalvi Szabó Dávid esete = Protestáns Szemle XVIII (1906), 525–535., 587–596.

⁴² Az 1796. évi Litteraria Deputatio munkálata. TREKLt. K. b. II. 11. 107.

szempontjából egyaránt. Hasonló, s immár kifejezetten a gazdálkodáshoz kapcsolódó lépés volt a nagy építkezés szakszerű felügyeletének megszervezése. Bár a senior továbbra is kulcsfontosságú szerepet kapott a különféle feladatok koordinálásában, Nyíry István professzor személyében kineveztek egy olyan (felnőtt) felelőst is, aki az elejétől a végéig irányította és felügyelte a munkálatokat.⁴³

Izgalmas levélváltás bontakozott ki a XIX. század legelején a senior hatáskörének korlátozása kapcsán. Egy dátum és aláírás nélküli tervezetnek — az intézményt alaposan ismerő — szerzője több okból is feltétlenül szükségesnek látta, hogy a kollégium gazdasági ügyeinek intézésével egy hivatásos megbízottat, egy rationistát vagy administratort ruházzanak fel.⁴⁴

A levélíró figyelemreméltó érveit három csoportba sorolta. Elsőként a kollégiumi gazdálkodás szempontjait elemezte. Természetesen ő is kiemelte a seniorok rotációjából következő hátrányokat, hiszen: *„mikor már valamit tudna a gazdasághoz, akkor kelletik elhagyni, annak helyébe meg olyan áll, akinek szinte úgy tanulni kell a gazdaságot, és így által lehet látni, a sok új bába közt miképpen vesztegetődik a gyermek.”* De a rendszer olyan belső konfliktusokat is kódol, illetve felerősít, amely végső soron a kollégium gazdaságának és az ifjúság erkölcsének egyaránt károkat okoz. Gyakori például, hogy a senior megharagudván legesélyesebb utódjelöltjére, contrascribájára, szándékosan nem törődik a rosszabb minőségű borok árusításával. Ezzel részben javítja saját mérlegét, hiszen a jobb borokat magasabb áron tudja eladni, részben pedig ellehetetleníti vetélytársát. E huzakodás miatt azonban a kollégium is súlyos károkat szenved el, hiszen az ősszel elvileg még eladható gyenge borokat tavasszal vagy ki kell önteni, vagy jelképes áron kell rajtuk túladni. A senior ugyanakkor a kollégium állandó alkalmazottaival (bodnár, kocsis, béres, cselédek stb.) szemben kiszolgáltatott helyzetben van, hiszen az utóbbiak az erős seniori feddés, ütlegetés ellenére sem veszik komolyan, mondván: *„kikoplallak téged is, mint más.”*

A szerző szerint a senior érdekeit figyelve sem helyénvaló a jelenlegi rendszer. Egyrészt mivel a senior a legjobban teljesítő deákok közül való, korábbi, sőt későbbi tevékenységéhez sem illenek ezen kötelességei. A senior ugyanis tudósnak készül, tudományos haladását pedig egy évre apró-cseprő, a teológiához egyáltalán nem kapcsolódó ügyek intézése akasztja meg. Ráadásul a senior — főként a tőkepenzek kihelyezése kapcsán — sok-

⁴³ HÖRCSIK 1996. 93–110.

⁴⁴ TIREKLT. A. XXXII. 12.463. (Az alábbiakban bemutatandó válaszból kiderül, hogy a levél valamivel 1807 előtt születhetett.)

szor kerül olyan döntési pozícióba, amely elutasító válasza kényszeríti befolyásos emberekkel szemben is. Így pedig későbbi lelkészi, professzori működésére hat negatívan kollégiumi tisztsége. Végül a kollégiumi ifjúság erkölcsére nézve is fontosnak tartja a koncepció szerzője a változtatást. Mivel ugyanis a senior gazdasági jellegű feladatai miatt túlterhelt, a contrascribára hárul a kollégiumi szabályok betartatása. Ám az előléptetésben, seniorrá választásában érdekelt contrascriba gyakran nem lép fel kellő éréllyel leendő szavazóival szemben, s így egy olyan ellentmondásos mechanizmus erősödik meg, amely nemcsak gazdasági, hanem nevelési, erkölcsi értelemben is több kárt okoz, mint hasznót.

Erre a felvetésre válaszolt Őri Fülöp Gábor, az akkori szuperintendens, aki korábban professzor volt Patakon. Az egyházkerület vezetése nevében a javasolthoz hasonló állandó megbízott kinevezését törvényi okoknál fogva nem látta lehetségesnek.⁴⁵ Ugyanúgy egy 1729. évi kollégiumi szabályra hivatkozva látta szabálytalannak a seniori eskü megváltoztatását, mint ahogyan az előző levél írója a senior feladatainak a megosztását egy másik 1729-es szabályból egyenesen kötelezőnek ítélte meg, amennyiben a feltételek azt megkívánják. Ráadásul a püspök további pontokban is vitázott a problémát felvető írással. Egyrészt Őri Fülöp szerint nagy a veszélye annak, hogy nem találjanak erre a bonyolult feladatra megfelelően felkészült szakembert, másrészt a kollégium súlyos helyzetbe kerül akkor, ha valamilyen rendkívüli okból kifolyólag alkalmazottjuk kilép az intézmény kötelékéből. E kevésbé meggyőzőnek tűnő, nyilván a senior megbízása esetén is érvényes kifogásokat kiegészítette azzal, hogy fegyelmi vétség esetén a gyorsan távozó administrator nem lehetne a seniorhoz hasonlóan megbüntetni. Továbbá anyagi nehézségekre hivatkozva eleve reménytelennek tartotta újabb alkalmazott felfogadását.⁴⁶ Végül kissé rosszhiszeműen arra világít rá a szuperintendens, hogy egy szakavatott gazda ugyan képes lehet a gazdálkodást racionalizálni, de „*amit ő megnyerne, azt nem a collegiumnak, hanem csak magának nyerné meg.*”

⁴⁵ TIREKLt. A. XXXII. 12.464.

⁴⁶ Az előző betérjesztés részletes számításokat is tartalmaz arra vonatkozóan, hogy miként alakulna az administrator és a senior javadalmazása. A seniornak nem kevesebb mint évi 720 Rft, az administratornak pedig közel 200 Rft jövedelmet biztosítana. Ez a senior számára gyakorlatilag nem jelentene fizetéscsökkenést. A koncepció készítője a kollégium udvarán épült korabeli sütőde fölötti három helyiséget biztosította volna az administrator szállásául és az intézmény irattárának helyéül. Ám Őri határozottan elvetette az így is igen zsúfolt kollégiumba való beköltöztetés ötletét.

A külső szakember alkalmazásának kategorikus elutasítása azonban nem azt jelenti, hogy a szuperintendens ne javasolt volna radikális változtatásokat a gazdasági ügyvitelben. A fennálló problémákat ő is érzékelte, s a megoldást ő is a senior hatáskörének jelentős csökkentésében látta. Ő a belső kollégiumi erő, a professzori kar feladatainak — és jogainak — növelésével látta megoldhatónak a problémákat. Szerinte a teljes kollégiumi adminisztrációt fel kellene osztani a professzorok között. Ők így a senior mellett a szintén rotációban az iskola élén álló rector-professzor válláról is levonnék terheket. A senior pedig a napi ügyeket vinné tovább, s havonta részletes beszámolóval tartozna a tanári karnak. A tanárok megbízása ezekkel a feladatokkal — áll a püspök indítványában — haladó hagyományok követése lenne, hiszen a nagyobb kolostorokban éppúgy ilyen megoldást alkalmaznak, mint a debreceni kollégiumban.⁴⁷

Bár a fentiekhez hasonlóan radikális változtatásokra nem került sor, a XIX. század első évtizedében ténylegesen és számottevően módosult az intézmény gazdálkodásának irányítása. Ez egyrészt az algondnoki intézmény bevezetésének köszönhető. A kollégium külső irányítója, a világi főgondnok ugyanis társadalmi státuszából, sokrétű feladataiból adódóan képtelen volt az intézmény mindennapi életének állandó felügyeletére.⁴⁸ Az ő segítségével, s egyben a kollégiumi diákvezetők fokozottabb ellenőrzésére vezették be az algondnoki tisztséget. Az 1807-től működő algondnok a senior feletteseként, a senior után mintegy másodfokon közvetlenül felügyelte a hitelfolyósítást, a szőlőgazdálkodást, a begyűjtött bor és gabona kezelését, és a hosszú távú, a senior megbízási idején túlmutató munkálatokat.⁴⁹ Az algondnoki tisztséget egyébként szintén tekintélyes pártfogók töltötték be: először Boronkay Zsigmond, majd pedig Fáy Ferenc vállalta a feladatot.⁵⁰ Ezáltal tehát külső, világi szereplővel bővült az intézmény irányítói testülete — egyértelműen a szuperintendens javaslatával ellentétes módon.

Létezett még egy feladatkör, amely szintén a senior gazdasági túlhatalmát volt hivatott korlátozni: a provisoré, illetve a tiszttartóé. A provizori tisztséget az 1796. évi Litteraria Deputatio javaslatára hozták létre. Ennek

⁴⁷ A seniornak deklaráltan kisebb jogkört biztosítani szándékozó tervezet kimondja, hogy a diákvezér kieső jövedelmét úgy kell pótolni, hogy kijusson belőle peregrinációba — lehetőleg a magyar reformátusokat ösztöndíjjal fogadó Bernbe.

⁴⁸ A világi főgondnok eleve nemcsak a kollégiumban, hanem az egész egyházkerületben is ellátta ezt a megbízatást. Ráadásul a főgondnokot rendre olyan nagy tekintélyű, befolyásos patrónusok közül választották, akiknek több fontos társadalmi, vármegyei feladatuk is volt.

⁴⁹ TIREKLt. A. XXXIII. 12.675.; A. XXXIII. 12.732.

⁵⁰ HÖRCSIK 1996. 21–22.

betöltője gazdasági ügyvivői feladatait a rector-professzornak, s nem pedig a seniornak alárendelve végezte. A seniorral való állandó súrlódások és a nem túl sikeres munkavégzés nyomán azonban hamarosan átalakult ez a pozíció.⁵¹ A provisor a gazda vagy kollégiumi tisztartó váltotta fel.⁵² Mindkét tisztviselő legfőbb feladata a szüretelés személyes irányítása, illetve az ahhoz kapcsolódó előkészületi és utólagos munkálatok (szerszámok és eszközök karbantartása, hordók készítése, napszámosok fogadása, szállítás megszervezése, pincék felügyelete stb.) felügyelete volt. Ezen túl — mivel a kortársak szerint a gazdálkodásnak ezen a területén mutatkozott a legtöbb fogyatkozás a seniorok váltakozása miatt⁵³ — a széna fölött is ő őrködött⁵⁴, valamint a kollégiumi épületek állagmegóvásáról, továbbá az új épülethez kövek, építőanyagok beszerzésével és mesterek felfogadásával is őt bízták meg. A tisztartó fölött már jobban érvényesült a diákvezérek felügyeleti joga: ténykedését a primarius deákok havonta ellenőrizték, s ha egy időre el akarta hagyni a kollégiumi birtokok valamelyikét, azt nemcsak a rector-professzornak, hanem a seniornak is jelenthette.

5. Egyéb funkciókban bekövetkező változások

A gazdasági források szerkezetének lassú, de jelentős megváltozása és az irányítási-szervezési struktúra átalakulása mellett további számottevő fejlemények jellemzőek a sárospataki kollégium kétszáz évvel ezelőtti életére. Ezek túlnyomó többsége — legalább közvetve — szoros kapcsolatban állt egyrészt a türelmi rendelet révén beköszönő új felekezeti, egyházpolitikai szituációval, másrészt a gazdasági önfenntartás kényszerével. A fejlemények közül mindkettőhöz a legszorosabban talán azok kötődtek, amelyek a kollégiumnak a *szolgáltató funkcióját*, azaz a környezettel való szorosabb együttműködését erősítették. A korábban is tekintélyes kollégiumi *Nagykönyvtár*

⁵¹ HÖRCSIK 1996. 38–39.

⁵² Hörcsik szerint 1815-ben szűnt meg a provisor hivatalt. 1815-ből még talált adatot a provisor járandóságaira vonatkozóan, majd pedig a parasztgazda vagy tisztartó alkalmazásáról ír. HÖRCSIK 1996. 38–39. Ezzel szemben a tisztartó kötelességeit taglaló első forrásunkat Kövy Sándor professzor 1809-ben írta alá: TIREKLt. A. XL. 16.529. Az időbeni párhuzamosságot indokolhatja, hogy a tervekben már jóval korábban is létezett a tisztartói tisztség létrehozása. De elképzelhető, hogy valójában a provisor és a tisztartói tisztség közötti különbségek mosódtak el — akár a fogalomhasználat szintjén is — már az 1815. évi elégedetlenséget megelőzően is.

⁵³ Őri Fülöp Gábor utalt erre egyértelműen. TIREKLt. A. XXXII. 12.462.

⁵⁴ Ez a gyakorlatban a professzorok és egyéb kollégiumi tisztviselők számára a szénabeli járandóságok, a kollégiumi jótevők számára pedig a szénabeli ajándékok kipurciózását jelentette.

gyarapítása és kihasználása a XVIII. század végétől válik valóban közüggé: Kazinczy Ferenc közeli működése; a hazai tudományos és szépirodalmi sajtó terjedése; a nagy számban az ország minden tájáról Patakra került, de ott csak egy-két évet eltöltő joghallgatók megjelenése; majd pedig a helyi és közeli egyletek révén a kollégiumi bibliotéka a korábbiaknál szélesebb körben szolgálta a régió művelődését is.⁵⁵

Hasonló változásokat élt meg a kollégiumi *énekkar* is. A korábban különböző intenzitással működő kórus valóban komoly szervezeti kereteit csak az 1770–80-as években teremtette meg Barczafalvi Szabó Dávid. Ezután pedig – az ellenreformációs nyomás enyhülésének is köszönhetően – az énekkar felléphetett a városi temetéseken és ünnepségeken is, nem elhanyagolható bevételhez juttatva ezzel az intézményt.⁵⁶

Legalább a célkitűzés szintjén hasonló motívum jelenik meg a szintén ekkoriban szerveződő kollégiumi *diáktűzoltóság* működésében is. Ám a rendkívül szerény felszerelésekkel rendelkező társaság városi tüzesetekhez kivonulása alig bizonyulhatott többnek jelképes gesztusnál.⁵⁷

Lényegesen fontosabb ennél a *kollégiumi nyomda* újraindítása. A XVII. században már komoly hírnévre szert tett üzem hosszú, két évtizedes küzdelem és komoly anyagi ráfordítások árán már a XIX. század második negyedétől számottevő sikerrel működhetett.⁵⁸ Bár profittal még nem kecsegtette az intézmény előjáróit, oktatási és tágabb értelemben vett kulturális jelentősége révén hamar bizonyította a küzdelmek értelmét. A nyomdának köszönhetően ugyanis egyrészt fellendült a pataki tankönyv-kiadás (s ennek nyomán a könyvek írása is).⁵⁹ Másrészt a nyomda az első zaklatott esztendőkhöz után egyre inkább kiszolgált külső igényeket is: ima- és énekeskönyvek, prédikációgyűjtemények, kalendáriumok, hivatalos értesítések, plakátok, meghívók stb. kerültek ki a pataki sajtó alól is.

A Sárospataki Református Kollégiumban kétszáz évvel ezelőtt lezajló jelentős tantervi, tananyagbeli változások szinte egyöntetűen a korabeli iskola *változást, innovációt elősegítő funkciójának* erősödését szolgálták – leginkább a *kulturális reprodukció funkciójának* a kárára. A tantervi fejlemények közül elsőként mindenképpen a magyar nyelvű tanítás bevezetését kell ki-

⁵⁵ SZENTIMREY 1980.

⁵⁶ ORBÁN 1882.

⁵⁷ TAKÁCS Béla: A sárospataki diáktűzoltóság = Borsodi Szemle VII (1962), 98–100.

⁵⁸ A nyomda egész történetére kiváló feldolgozás: TAKÁCS Béla: A sárospataki nyomda története. Bp., 1978.

⁵⁹ Erre vonatkozóan: DR. FEHÉR Erzsébet: Sárospataki tanárok magyar nyelvű tankönyvei a Kollégium alsó és középső szintje számára (1793–1848). Miskolc, 1989.

emelnünk.⁶⁰ Hazánkban először a Bodrog partján tartották az órák egy részét magyarul.⁶¹ Ez akkor is igen figyelemreméltó, ha tudjuk, hogy a tananyag gerincének számító előadások (teológiai, filozófiai tárgyak, történelem és latin nyelv) továbbra is latinul folytak.

A magyar oktatási nyelvet leginkább azon természettudományos tárgyak tanításában alkalmazták, amelyek megnövekvő aránya a tantervben szintén fontos eleme az innovációs funkció erősödésének. A természetrajz, fizika, földrajz, matematika a korábbiaknál lényegesen hangsúlyosabb elemévé vált a pataki kollégiumi oktatásnak, sőt, kiegészültek a statisztikával, a mechanikával és a földtannal. Tantervi újdonságnak számított a történelmi közelmúlt, az irodalomtörténet, a pedagógia és a rajz tanítása, továbbá az európai gazdaságföldrajzi kérdések felvétele a tananyagba. Bár anyagi nehézségek miatt csak felemás eredményre vezettek a méhészkedéssel, a vegytannal és az egészségtannal kapcsolatos tantervi törekvések, a szándék mindenképpen az oktatás gyakorlatiassá alakításának igényéről tanúskodik.

Ugyancsak ebbe az irányba mutattak azok a — szintén változó eredményességű — erőfeszítések, amelyek a német nyelv rendszeres tanítását célozták.⁶² Különösen jelentős fordulat volt a kollégium képzési kínálatának alakulásában a jogi akadémiai kurzus beindítása. Az 1793-ban létesített jogi katedrára igen szerencsés módon választottak professzort: Kövy Sándor mind a jogászképzés tananyagát, mind pedig a tanítás módszerét illetően eltávolodott a hagyományos, egyházi célzatú jogfelfogástól, s így hallgatói a korszakban egyedülállóan gyakorlatias — noha alapvetően rendi konzervatív szellemiségű — képzésben részesültek.

6. Alig mozduló területek

A számottevő változások ellenére a kollégium arculatának markáns vonásai maradtak a régi jellemzők. Több olyan feladata is volt az iskolának, amelynek teljesítésében nem következtek be komoly fejlemények. Ezeknek a mérlegelése is szükséges ahhoz, hogy megfelelő helyet találjunk a kollégi-

⁶⁰ A kollégium korszakra vonatkozó tantervi változásairól: SZILÁGYI István: A gimnáziumi oktatásügy története a magyarországi hely. hitvallásúaknál, különös tekintettel a h. h. tanároknak Pesten 1860-ban tartott egyetemes értekezletére = Sárospataki Füzetek V (1861), 193–246. UGRAI János: Felvilágosodás kori változások a Sárospataki Református Kollégiumban = Egyháztörténeti Szemle II (2001), 96–107.

⁶¹ Középfokon 1796-tól, az akadémiai tagozaton 1818-tól. De egyes professzorok egyes tárgyakat már korábban is így tanítottak.

⁶² VÉGH János: A német nyelvtanítás története a sárospataki főiskolában = A Sárospataki Ref. Főiskola akadémiai és gimnáziumi értesítője az 1911–1912. iskolai évről. 277–293.

umnak a korabeli társadalom és kultúra alakításában — kissé akár át is értékelve a történeti irodalom által korábban a sárospataki iskolának tulajdonított jelentőséget.

Különösen a kollégium *politikai funkciójának* kapcsán tűnik szükségesnek némi korrekció. A XIX. század végi, XX. század eleji — nagyrészt helyben született — feldolgozások szívesen ecsetelték azt, hogy a Bodrog-parti kollégium megelőzve a korát már a reformkor előtti évtizedekben nyílt politikai állásfoglalással biztosította később híressé vált hallgatóinak (Kossuth, Szemere, Palóczy László, Fáy András stb.) a szellemi municiót.⁶³ Megítélésünk szerint ez a hatás a korábban feltételezettnél áttételesebb formában érvényesülhetett csak, hiszen közvetett adatot is alig találtunk arra, hogy akármilyen formában is politizáltak volna a pataki tanárok, vagy deákok.

Leginkább két jelenséggel szokás alátámasztani a pataki kollégium radikálisnak számító politikai kultúráját. Egyrészt a magyar tanítási nyelv valóban gyors bevezetésének tényével. Ennek nem szándékolt módon, közvetetten kétségtelenül lehetett politikai jelentősége — ezt már jóval a hivatalos bevezetés előtt felismerték a kortársak is, akkor, amikor még csak egy-két tanár próbálkozott magyar nyelvű előadásokkal.⁶⁴ Ugyanakkor több tényező is kétségesé teszi azt, hogy a magyar nyelv térnyerése elsőrendűen politikai, nyílt állásfoglalásnak számított volna. Egyrészt említettük, hogy a tanítás túlnyomó része továbbra is latinul folyt. Ezt a tényt még figyelemre méltóbbá teszik az elvileg szigorú — bár a gyakorlatban kétségtelenül lazábban ellenőrzött — szabályok, amelyek a tanulók iskolán belüli érintkezésében még tanítási időn kívül sem tették lehetővé a magyar nyelv használatát.

Végül maguk a kollégiumi professzorok is erősen megosztottak voltak a nyelvújítás kérdésében, korántsem ugyanúgy látták a magyar nyelv jövőbeni szerepét az oktatásban, s szélesebb értelemben, a társadalomban.⁶⁵ Mindezek a politikainál lényegesen erősebbé teszik a magyar tanítási nyelv gyors, bár

⁶³ Például: SZINNYEI Gerzson: Vázlatok a sárospataki reformált főiskola XVIII. és XIX. századbeli életéből a nemzeti élet keretében = Sárospataki Lapok (1885), 142–144., 159–161., 175–178., 192–193., 209–212., 223–226., 241–244., 257–261., 284–286., 345–348. hasáb. GULYÁS József: A Sárospataki Ref. Főiskola rövid története. Sárospatak, 1931. A modern feldolgozások közül jóval óvatosabban, de ugyanezt sugallja: CSORBA Sándor: Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban. Bp., 2000. 59–68.

⁶⁴ A pozsonyi Magyar Hírmondó az anyanyelv használata általános elterjedésének illusztrálásaként említi lelkendezve példaként a pataki kollégiumra vonatkozóan ezt a fejleményt: Magyar Hírmondó, 1785. 688–690.

⁶⁵ Két pataki triász alakult ki a professzorok állásfoglalása révén. A nyelvújításban Kazinczyt feltétlenül támogatókkal (Sipos Pál, Vályi Nagy Ferenc, Kézy Mózes) szemben kifejezetten konzervatív véleményen volt Kövy Sándor, Lácza Szabó József és Rozgonyi József.

korlátozott bevezetésének innovációs funkcióját — hiszen főként az új természettudományos tárgyak oktatása miatt volt rá szükség.

Hasonlóan túlzónak találjuk a történeti irodalom által a „Páncél vármegyének” tulajdonított politikai jelentőséget. A Kövy Sándor jogprofesszor által a hallgatói számára az 1810-es évek közepén szervezett egyesülete kétségtelenül kivívta a Helytartótanács rosszallását, de valódi, közvetlen politikai szerepe alig-alig lehetett. A „Páncél vármegyébe” tartozó ifjak ugyanis Kövy felügyelete alatt nem a vármegyei politizálást, hanem az ottani bürokrácia menetét tanulták. A megyei hierarchiát követő diáktestület sokkal inkább foglalkozott olyan hétköznapi ügyekkel, mint árvízvédelem, vagy temetési rendszabás módosítása, mint amilyenek a reformkori vármegyei politizálás tipikus témáivá váltak. Amikor ezt a határt az ifjak átlépték, Kövy azonnal elhatárolódott, majd eltávolodott tőlük.⁶⁶ Végül, amikor az újoncállítás megtagadásának lehetőségeit vitatták meg, a kollégium vezetői — állítólag központi nyomásra — döntöttek az egyesület felszámolásáról.

Természetesen a rövid ideig Kossuthot is a soraiban tudó szervezet fontos színtér lehetett a tagok pályaszocializációjában, szellemiségük fejlődésében, de ettől függetlenül — az egyébként is inkább rendi-konzervatív szellemiségű — Kövy egyetlen célja „Páncél vármegyével” a gyakorlatias nevelés volt. Szakmódszertani újításként — s így ismételt az innovációs funkciót erősítő elemként — értékelhető tehát, politikai jelentősége legfeljebb csak igen áttételesen, a későbbi évtizedek visszaemlékezései nyomán erősödött fel.

Mindez nem jelenti azt, hogy kritikátlanul, korlátok nélkül látta volna el az intézmény az egyetlen törvényileg lehetséges feladatát ezen a területen, a fennálló társadalmi – politikai rend legitimációját. *Protestáns és magyar* kollégiumról lévén szó, természetesen legalább ezen a két ponton inkább ellenérzéseket nevelt a felnövekvő generációkba a kollégium, mint őszinte együttérzést, együttműködést. Mindez korszakunkban kiegészült a fennálló birodalmi uralmi forma óvatos megkérdőjelezésével is. A Nagykönyvtár állománya a cenzúra szigora ellenére folyamatosan gyarapodott a felvilágosodás köztársaságot vagy alkotmányos monarchiát követelő műveivel, kézirtaival, azok kompilációival vagy fordításaival. Bizonyos, hogy az ehhez hasonló politikai nézetek hatása alól a kollégiumi professzorok sem vonták ki magukat.⁶⁷

⁶⁶ TIREKLt. B. XLVI. 19.222.

⁶⁷ Csengery József, 1825-ben frissen katedrát nyert történelemprofesszor tollából például egy olyan — nem feltétlenül biztos, hogy eredeti — kézirat került ki, amelyben a szerző nyíltan és határozottan elveti a despotizmus minden formáját, s egyúttal a bécsi udvart az európai

Még áttételesen is kevesebb változás mutatható ki a *perszonalizációs* és a *társadalmi rendet befolyásoló funkció* terén. A kollégium igen erőteljesen törekedett a fennálló, mindenkre érvényes társadalmi normák (erkölcsi értékek, magatartásminták, szabályok) átörökítésének biztosítására. Ezt a részletes, kollektív tanulmányi és magatartási szabályok megléte; a református közösségekben szokványos önrendelkezés alapján az iskolaszék működése; valamint a tradicionális oktatás szerinti szereposztás (a nevelő és a nevelt egyoldalu kommunikációja; zárt, előre meghatározott tananyag; egységes cél- és eszközrendszer; normatív, egyéni sajátosságokkal nem törődő értékelés) garantálta. Ezt szándékosan a képzési kínálat átalakításával sem módosították. A kollégium mindössze a jogász- és a lelkészképzés terén biztosított választási lehetőséget hallgatóinak, egyéb specializációra, az egyéni igények fokozottabb kielégítésére nem került sor.

A kollégium a társadalmi különbségek kezelésében a hagyományos eszközöket alkalmazta továbbra is.⁶⁸ Bár a nagyon szegény tanulók támogatására — elsősorban a diákmunkába, valamint az ünnepi gyűjtésekbe való bevonásukkal — viszonylag sokféle megoldást alkalmaztak, ezek a fentebb vázolt gazdasági átrendeződés előtt és azt követően egyaránt csak szerény keretek között biztosítottak lehetőséget a szegény tanulók segítésére. A szociális különbségek kezelésére három csoportba sorolták anyagi helyzetük alapján a tanulókat. Ám a közrendűek nagy tábor mellett a külön figyelmet kiérdemlő (alacsonyabb tandíjat fizető, egyes külön feladatokat kapó) inasdiákok száma szigorúan követte a legtehetősebb családokból érkező, gazdag úrfiak számát. Ez elsősorban anyagi okokkal magyarázható. Hiszen az inasok annyival kevesebb tandíjat fizettek az átlagosnál, amennyivel az úrfiak többet, ráadásul az inasok pluszfeladatainak nagy része közvetlenül az úrfiak kiszolgálását jelentette, amelyet így szintén meghatározott azok létszáma.

Így bár a kollégium — hagyományosan — sokat tett egyes szerencsétlen sorsú gyermekek neveléséért – képzéséért, a társadalmi rétegek közötti különbségeket kicsiny mértékben sem tudta befolyásolni. Ugyancsak erősen korlátozott lehetőségek álltak a kollégium rendelkezésére a szegényeknek való ösztöndíj folyósítására: stipendiumot vagy alumneumot csak a jötevők felajánlásai nyomán oszthattak az előjárók, s ilyenkor az alapítványtevők

despotizmus egyik központjaként emlegeti. A kéziratot teljes terjedelmében közzeltük: UGRAI János: „Európa politikai megtekintése” 1825-ből = Századok 138 (2004) 3. sz. 673–704.

⁶⁸ A kérdést röviden, inkább csak probléma-felvető jelleggel tárgyalta: BENDA Kálmán: A kollégium története 1703-tól 1849-ig = A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., 1981. 98–99. Részletesebben vizsgáltuk az ide vonatkozó kérdéseket: UGRAI, 2007. 107–126.

meghatározták a kedvezményezettek körét. Eredményeink szerint elvétele tüntették ki figyelmükkel a jómódú patrónusok a szegényebb tanulókat.⁶⁹

A kollégiumban tanulók *társadalmi állapotát* elemezve arra jutottunk, hogy a tanintézet korszakunkban megmaradt döntően *nemesi származású* ifjak iskolájának. Az alsóbb évfolyamokon és a két akadémiai tagozaton egyaránt a beiratkozott tanulók fele mindig nemesi család sarja volt. Akik nem tartoztak közéjük, általában az ignobilis vagy libertinus (nemnemes vagy szabados) minősítést kapták a tanulói névsorokban. Ez arra utal, hogy polgári származásúak, illetve a polgárosodás egyik fokmérőjeként megnevezett foglalkozással bíró (pl. hivatalnok, mérnök, orvos stb.) apák gyermekei jellemzően nem tanultak az intézményben.⁷⁰

Elvileg a *társadalmi különbségek* csökkentésére való fokozottabb törekvés nyomainak is értékelhetnénk, hogy a kollégiumban viszonylag rendszeresen megfordultak szepesi evangélikus, csehországi református és különböző helyekről érkező görög-keleti (ortodox) vallású ifjak. Ám kutatásunk végén arra jutottunk, hogy ez a jelenség döntően a kollégium önértékének tekinthető.⁷¹ (Ez alól csak a cseh-morva tógátusok fogadása számít kivételnek: itt a Bodrog-partiak valóban önzetlenül, az idegen nemzetiségű hittestvéreik megsegítése érdekében vállaltak többletterheket.)

A szepesi tanulók Patakon a magyar nyelv elsajátítása céljából egy diákcsere keretében jelentek meg — ezért ugyanis a pataki diákok németül tanulhattak Késmárkon, Lőcsén és a többi nagyobb városban. Ezen intézmény nélkül a pataki kollégiumban még égetőbb probléma lett volna a némettanítás hiánya, amely nyilvánvalóan csökkentette volna az intézmény vonzerejét. Ráadásul azt a szempontot sem hanyagolhatták el, hogy az egy-két évig Sárospatakon időző jómódú szepesi ifjak nem kevés pénzt költöttek tanulásra, szállásra, étkezésre, ruházkodásra — komoly bevételhez juttatva az iskolát és a pataki lakosokat egyaránt.

Még egyértelműbb az ortodox ifjak megjelenésének értékelése. Ők kizárólag Kövy Sándor jogi kurzusa miatt érkeztek messzi földről Patakra. Említettük már, hogy a jogi képzésben való részvétel a legköltségesebb formája volt a pataki kollégiumi létnek, s az idegen származású-felekezetű ifjak lényegében semmilyen kedvezményben nem részesültek: a legmagasabb tandíjat fizették, magánóráik, tankönyveik is a legdrágábbak voltak, egészen bizonyosan nem kaptak szállást és étkezést a kollégiumban, s további befize-

⁶⁹ Leggyakrabban a saját családjukba tartozó ifjakat támogatták ily módon.

⁷⁰ UGRAI 2007. 107–126. Civis bejegyzést rendre a Szepességből érkező, illetve a görög-keleti vallású hallgatók kaptak.

⁷¹ Az egész kérdésről: UGRAI 2005. 15–33.

tésekre, például a könyvtár támogatására is kötelezték őket. Felekezeti, társadalmi vagy nemzetiségi sajátosságokat a kollégium sem személyes, sem csoportos szinten nem vett figyelembe, teljességgel ugyanazok a szabályok vonatkoztak ezekre a tanulókra is, mint a református magyar ifjakra.⁷² Különösen feltűnő, hogy a pataki kollégiumban ekkoriban szinte egyáltalán nem tanultak zsidó gyerekek — ellentétben például a pápai kollégiummal.

Összegzés

A Sárospataki Református Kollégiumban a XVIII–XIX. század fordulóján, s az azt követő két évtizedben messzire ható változások mentek végbe. E fejlemények javarésze számottevően megerősítette a kollégiumnak hazánk kultúrájában betöltött pozícióját. Sőt, az utókor olyan következményeket is tulajdonított egyes tanrendi-tantervi változásoknak, amelyek megítélésünk szerint túlmutatnak nemcsak egy, az 1800-as évek elején Magyarországon működő protestáns intézmény, hanem általában az oktatás lehetőségein.

A valóban úttörő kezdeményezéseket (például a magyar tanítási nyelv korai bevezetését, a természettudományos tárgyak térnyerését, a modernizált jogi képzés megteremtését) hajlamos volt a — jobbára helyi illetőségű — történetírás valamifajta reformkort megelőző, megelőlegező hevülettel, konkrétan vagy legalább latensen meglévő társadalmi-politikai programmal magyarázni.

Dolgozatunk második felében a modern oktatásmélet által alkalmazott funkcionális megközelítéssel azt igyekeztünk megvilágítani, hogy a pataki kollégiumban kétszáz évvel ezelőtt végbemenő változások legkevésbé a fennálló társadalmi-politikai rend átalakítását célozták. Ennek meghirdetésére és véghezvitelére nem lett volna az intézménynek módja, hiszen anyagi lehetőségei szűkösek voltak. Ám ennél fontosabb, hogy társadalmi bázisának, igénybevevői körének (a szélesebben vett környék protestáns kis- és középnemességének) összetételéből és mentalitásából adódóan nem volt rá igénye sem.

Lényegében minden fontos reformintézkedés két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt arra, hogy az önfenntartás kényszeréből adódóan fokozottan figyelnie kellett környezetének megváltozó igényeire, érdekeire — s ezért a korábbinál lényegesen gyakorlatiasabb és sokszínűbb képzést kellett biztosítania a belépő tanulók számára. Másrészt arra, hogy az ellenreformációs nyomás enyhülésével egyrészt erre, másrészt gazdasági és szolgáltatói tevékenységének fejlesztésére és bővítésére (például gondolkunk a nyomda újraindítására) módja is nyílt.

⁷² Ez alól egyetlen kivételként az ortodox ifaktól azt követelték meg, hogy saját felekezetük papjától szerezzenek be rendszeresen igazolást a templomba járásról és megfelelő, vallásos viselkedésükről.

A kissé szabadabbá váló légkör és a kényszerű önfinanszírozás metszéspontján jelenhettek meg azok az újítások, amelyekre az ellenreformáció keményebb évtizedeiben nem is gondolhattak Patakon. Ezeknek egy része a biztosabb háttérrel rendelkező Debreceni Református Kollégium számára korábban is magától értetődő volt – rendelkezett például nyomdával, s a természettudományos képzés is hagyományosan jó színvonalú volt. Másik részének fontosságát viszont a kényelmesebb viszonyok között még évtizedekig nem érzékelték – a jogi képzés vagy a magyar nyelvű tanítás mellett ezt a példát erősítik a hagyományos reáltárgyakat érintő új, természettudományos felfedezések is.

Mindez a sárospataki kollégium esetében tehát csak erős megkötésekkel vezethető vissza a felvilágosodás vagy a polgárosodás követelményeire. A polgárosodás által kiváltott modernizáció lényegesen lassabb folyamat eredményeként képzelhető csak el. Ennek alátámasztására elemeztük tanulmányunk első felében azokat az évtizedes távlatokban érzékelhető elemeket, amelyek az intézmény gazdasági berendezkedésének gyökeres megváltozását eredményezték. A tradicionális bevételi források fokozatos visszaszorulása, s a jövedelemszerzés új lehetőségei módszeresen csökkentették a kollégiumnak a természeti és társadalmi tényezőktől való kiszolgáltatottságát, s tették azt fokozatosan nemcsak oktatási értelemben a régió központi jelentőségű szereplőjévé. Ráadásul ez kiegészült a szakszerűbb, a kollégiumi ifjúságtól egyre kevésbé függő szervező-irányító apparátus kiépülésével, önállósulásával.

Összességében kijelenthetjük, hogy ezek a gazdálkodásban is tetten érhető folyamatok rövid és hosszabb távon egyaránt átformálták a kollégium egészének arculatát.

SUMMARY

JÁNOS UGRAI

Functions replaced and changed at the Sárospatak Reformed College at the Turn of the 18–19th Centuries – The Example of Economic Function

In our essay, we analyse the changes that were taking place at the Sárospatak College during the first third of the 19th Century. In our research, we used a functional approach of the theory of modern educational systems. As a result of this we concluded that the changes taking place two hundred years ago at the Sárospatak College were the least to bring about a change in the social-political status quo. The institution neither wanted nor would have been able to follow through such a goal. All the reform measures were based on two factors: the urge to survive and the ease of counter-reformation. As a consequence of this the College had to pay special attention to the changing requirements of its environment and its own interests. To do so, the school had to provide its students with more practical and colourful education. With the atmosphere getting a bit freer and an obligation for self-support, new solutions (for example printing-house, practical legal education, Hungarian language usage) occurred, which couldn't have even been thought of during the tough decades of counter-reformation.